

MENTALITĂȚILE ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

MARCEL DORU

First of all, the author tries an appropriate definition of the concept of mentality, then fits this concept on the results of an explorative research made upon the specific forms of manifestations of nowadays mentalities.

Curând după schimbarea regimului politic, intervenită în decembrie 1989, au început să apară, la început difuz, apoi din ce în ce mai clar, dificultățile și obstacolele care stau în fața proceselor de reformă și modernizare a societății românești. Iluzia unor transformări rapide și radicale, care să propulseze România în rândul țărilor prospere și civilizate a fost spulberată nu numai de faptul că restructurarea economică și socială s-a dovedit a fi un proces de durată, anevoios, dar și datorită unui factor frecvent menționat și intens mediatizat: mentalitățile oamenilor. Instaurarea unei noi legislații și a unor noi instituții adecvate actualelor cerințe sociale, economice și politice nu sunt în sine suficiente pentru realizarea scopurilor în vederea cărora au fost create. Funcționalitatea lor depinde de modul în care oamenii, în activitatea lor, devin conștienți de scopurile reale ale noilor mecanisme sociale și economice. Dar obiectivele intrinseci reformelor realizate până în prezent, și mai ales direcțiile în care societatea românească urmează să se dezvolte reprezintă, pentru majoritatea populației, situații total inedite, cu un suport nesemnificativ în ceea ce a reprezentat experiența trecută a fiecăruia. Așadar, între ritmul transformărilor și inerția habitudinilor apare un decalaj care este cu atât mai mare cu cât transformările sunt mai radicale și mai rapide, iar vechile mentalități sunt mai puternic cantonate în gândirea și conștiința oamenilor.

Devine astfel evident că dificultățile tranziției sunt, în același timp, dificultăți ale depășirii anumitor mentalități învechite. Reformele structurale, oricât ar fi de corect orientate către noile direcții strategice de dezvoltare, nu pot deveni operaționale fără factorul uman, care, la rândul lui depinde în largă măsură de mentalități. Într-un climat social în care mentalitatea colectivistă are încă o pondere importantă, în care ideea de proprietate și de proprietar are o conotație negativă, privatizarea ca reformă în cadrul societății se va realiza cu dificultate. De asemenea, așa numita lipsă de „exercițiu democratic”, atât de des invocată este tot rezultatul unor vechi mentalități care nu pot accepta pluralismul ideilor, respectul pentru o părere contrară, existența legitimă a grupurilor de presiune etc.

Cercetarea mentalităților se înscrie astfel într-o complementaritate firească în raport cu analiza celorlalte procese și fenomene economice, sociale, culturale și politice care marchează dificila perioadă de tranziție a societății românești.

1. Poziția mentalităților în cadrul proceselor de schimbare

În ciuda faptului că apelul la mentalități a devenit aproape un stereotip atunci când se abordează diversele aspecte ale dificultăților tranziției, totuși termenul ca atare plutește într-un câmp de semnificații destul de vag.

Într-o accepție foarte largă, mentalitățile sunt „forțe de inerție ale structurilor mentale”¹. Ele sunt niște repere stabile, familiare, la care oamenii apelează pentru a se putea orienta în viața socială. Datorită lor, oamenii își pot stabili un sistem de coordonate în care își înscriu mediul social, în așa fel încât lumea să nu li se pară străină. Mecanismul de formare a mentalităților se bazează deci pe acumulări succesive ale experienței oamenilor, experiențe care, în condiții date și-au dovedit eficacitatea.

P. Popescu Neveanu lărgeste cadrul de definire a mentalităților la structurile logice și la valorile afective care organizează într-un anumit mod activitatea intelectuală². Faptul că mentalitățile au o anumită încărcătură afectivă explică în parte rezistența lor de schimbare. Oamenii nu se raportează în mod obiectiv la realitate, ci o asimilează și afectiv, luând atitudini pro și contra care nu sunt străine de emoții, sentimente sau chiar pasiuni.

Structurile mentale purtătoare a anumitor mentalități au fost cercetate sistematic de Pierre Bourdieu, prin intermediul conceptului de *habitus*. Pentru sociologul francez, *habitus*-ul este un sistem de dispoziții durabile, de structuri care, la rândul lor, structurează. El este un sistem de principii generatoare de practici și reprezentări. Aceste principii pot fi în mod obiectiv adaptate la scopul lor, fără să presupună vizarea conștientă de scopuri, reglate în mod obiectiv, fără să fie cu nimic produsul ascultării de reguli și orchestre în mod colectiv, fără să fie produsul acțiunii organizatorice a unui dirijor³.

Din cele de mai sus se desprind câteva idei importante pentru înțelegerea termenului de mentalitate. Mai întâi, faptul că mentalitățile sunt structuri, care la rândul lor structurează. Altfel spus, opiniile, atitudinile, modul de apreciere și evaluare a anumitor situații și evenimente sunt modelate pe baza unei structuri mentale și afective determinate. Deci mentalitățile nu se identifică cu atitudinile și comportamentele, ci reprezintă acea structură care face ca anumite atitudini și comportamente să se grupeze într-un sistem oarecum coerent. Mai exact, o atitudine relativ la un domeniu se află în concordanță cu o atitudine referitoare la un alt domeniu, în așa fel încât întregul sistem de opinii să trimită, prin unitatea lui, la o anumită mentalitate, deci la o structură în care sunt implicate memoria, activitățile logice și afectivitatea.

O altă idee demnă de a fi reținută din definiția sociologului francez este caracterul obiectiv al mentalităților. Acestea, fiind generatoare de modele de comportament și de evaluare a lumii sociale, se formează în urma unor practici și implicit în cadrul unui proces de învățare socială, în vederea atingerii unor scopuri. Dar pe parcurs, scopurile inițiale nu mai sunt conștientizate, rămânând numai modelele de gândire și de conduită. Scopurile au fost încorporate în structurile mentale și tocmai de aceea generează comportamente și atitudini eficiente în plan social. În plus, mentalitățile se structurează în mod obiectiv, nu prin ascultarea de anumite reguli și nici la indicația unui „dirijor”. Într-o altă lucrare, Bourdieu subliniază caracterul obiectiv al mentalităților, afirmând că există o relație între structurile fundamentale ale societății și „schemele clasificatoare, structurile mentale, formele simbolice, schemele istorice de percepție și apreciere”⁴. Pornind de la aceste

afirmații, W. Doise subliniază faptul că Bourdieu „explică articulațiile dintre dinamica individuale și dinamica sociologice”⁵.

Cu această foarte succintă incursiune în domeniul definirii conceptului, putem acum aborda problematica rolului mentalităților în procesele de schimbare socială.

În esență, această problematică se reduce la relevarea a două aspecte principale: pe de o parte, modul în care se produc schimbările sociale, iar pe de altă parte, modul în care evoluează mentalitățile oamenilor și, evident relația care se instaurează între cele două realități sociale.

Întrucât schimbarea mentalităților este un proces de durată, relația cu schimbarea socială depinde în mod fundamental de ritmul transformărilor din societate. În situația unei evoluții sociale lente, în care etapele evoluției sunt greu de sesizat, deoarece se dezvoltă una din alta, întreprătrunse uneori până la identificare, schimbarea mentalităților se face oarecum de la sine. Păstrarea unor elemente ale trecutului este un proces concomitent cu renunțarea la alte elemente, întreaga evoluție fiind sub semnul continuității. Într-un astfel de climat social, mecanismul care asigură evoluția mentalităților este succesiunea generațiilor. K. Mannheim este de părere că schimbarea socială rezultă din emergența a noi grupe de vârstă și din modul nou în care acestea iau contact cu moștenirea culturală acumulată. Atunci când selecția apare ca necesară (în planul eficacității sociale), pierderea anumitor elemente culturale acumulate anterior se realizează prin dispariția continuă de generații anterioare⁶. Datorită evoluției lente, unele elemente ale mentalităților care cad în desuetudine nu provoacă disfuncționalități importante în câmpul social. Contradicțiile dintre mentalitățile care sunt sortite dispariției datorită evoluției societății și cele încă viabile sau pe cele de a se impune se manifestă sub forma conflictelor dintre generații.

Cu totul altfel se prezintă situația în cazul unor schimbări sociale bruște, în care sunt antrenate totodată structurile economice, regimul politic, mecanismele sociale și ideologice. Cum aceste schimbări fundamentale nu se pot realiza dintr-o dată și simultan, trebuie parcursă o perioadă de tranziție necesară formării și consolidării noilor structuri ale societății.

O perioadă de tranziție este un stadiu particular în evoluția unei societăți, când datorită unor condiții interne și/sau externe apar dificultăți în reproducerea relațiilor economice și sociale de bază și care creează o logică specifică a dezvoltării acestor relații⁷. În acest stadiu, apar noi relații sociale și economice, noi structuri politice și noi obiective culturale care se manifestă cu ritmuri diferite, contribuind la formarea condițiilor unei noi societăți. Dar ritmurile diferite presupun un decalaj între diferite domenii ale dezvoltării sociale sau, după expresia lui Lapierre, instaurarea unui asincronism. Cercetând faptele de mutație ce intervin într-o societate, la un moment dat „se constată că între principalele „inovații” specifice unei perioade de tranziție (inovația tehnică, economică, socială, politică și culturală) există un accentuat asincronism datorat ritmurilor diferite dintre sferele de acțiune”⁸.

Într-o societate aflată în tranziție, existența acestor fracturi între diverse domenii creează societății aspectul dezarticulat, lipsit de unitate. Înțelegerea structurii mentalităților, a rolului lor în societate și, în cele din urmă, a evoluției lor, trebuie să țină cont de specificul perioadei de tranziție și a asincronismelor care se manifestă în mod inerent.

În primul rând, apare o discrepanță între structurile fundamentale ale societății și câmpurile sociale specifice în care activează oamenii. Apariția unor noi elemente structurale

fundamentale nu este urmată în mod automat de schimbări similare la nivelul activității oamenilor. Acest fapt se datorează vechilor mentalități purtătoare ale unei anumite ierarhii a valorilor caracteristică unor structuri fundamentale care, în esența lor, au fost demolate. Așadar, mentalitățile apar ca un factor de cea mai mare însemnătate în procesul de tranziție la un nou tip de societate. Ele stau la baza încetinirii schimbărilor sociale, manifestându-se ca un factor ce impune un anumit ritm transformărilor. Cum însă, așa cum s-a arătat anterior, mentalitățile au un caracter obiectiv, problema principală a tranziției nu constă în schimbarea mentalităților, ele continuându-și evoluția lor determinată social (fără intervenția unui „dirijor”), ci în găsirea acelor pârghii sociale care au un impact decisiv asupra restructurării mentalităților.

Soluția ieșirii din acest aparent cerc vicios (mentalitățile care mențin anumite structuri învechite, care, la rândul lor, confirmă mentalitățile înrădăcinate în conștiința oamenilor) se află tocmai în asincronismul proceselor de mutație socială. Nu toate domeniile vieții sociale reclamă cu aceeași forță sistemele de valori promovate de purtătorii vechilor mentalități. Caracterul dezarticulat al societății aflate într-o perioadă de tranziție și corolarul ei, asincronismul domeniilor sociale, permit promovarea unor noi valori sau a unei noi ierarhii a valorilor existente, în domenii în care vechile mentalități nu rezonază cu suficientă forță. Întotdeauna vor exista sfere de acțiune umană, unde, prin forța împrejurărilor, mentalitățile învechite sunt mai puțin prezente. La aceasta contribuie și un alt factor care nu este deloc lipsit de importanță: apariția unor grupuri și indivizi, care prin poziția pe care o ocupă în societate pot deveni promotorii unor noi mentalități.

În această situație intervine un factor decisiv: vechile mentalități încep să-și piardă structura unitară. Un individ care păstrează un sistem de valori generat de vechile mentalități, va constata că, în anumite domenii, atitudinile și opiniile sale nu-și mai păstrează actualitatea și deci pot fi socotite nefuncționale. Un număr limitat de astfel de experiențe nu este în măsură să modifice în esență structurile sale mentale. Este nevoie de foarte multe semnale venite din mai multe domenii pentru ca mentalitatea omului să se schimbe.

Numai că, între momentul destructurării și cel al restructurării mentalității poate exista o perioadă destul de lungă de dezorientare, în care elemente ale vechii structuri coexistă cu altele noi, toate formând un amalgam dezarticulat și labil. Structura mentală, prin însăși natura ei și prin relațiile complexe pe care le stabilește între individ și mediul său social este expusă unui proces de restructurare. Dar, odată realizată această nouă mentalitate, ea acționează ca o adevărată mutație genetică, transformând raportul om-lume.

Cum însă, în condițiile unor transformări bruște în plan social, economic și politic, mentalitățile își manifestă inerția proprie, individul poate trece prin situații dramatice. O lume în care stereotipurile acumulate nu mai dau rezultatele scontate este percepută de individ ca irațională. Într-o societate cunoscută și verificată permanent, în experiența de zi cu zi, structurile mentale și afective acționează ca o busolă, orientând comportamentul oamenilor. Dar, când apar transformări bruște, această busolă arată încă vechile puncte cardinale, când, de fapt, harta societății și-a schimbat între timp coordonatele.

Considerațiile făcute până aici privind mentalitățile și influența lor în transformările specifice unei perioade de tranziție au stat la baza proiectării unei cercetări de teren efectuată de către o echipă de cercetători de la Institutul de Cercetare a Calității Vieții.

Așa cum se sublinia în prima parte, existența unei mentalități care vine în contradicție cu o nouă realitate social-economică provoacă o stare de tensiune, uneori dramatică, din cauza inadecvării vechilor structuri mentale la transformările recente. Persoanele purtătoare ale vechii mentalități gregare percep schimbarea ca pe un factor negativ, care poate provoca accente violente:

- „S-a schimbat (după decembrie 1989) numai în rău. Greșala după Revoluție, cea mai mare greșală, e că au venit bestiile astea care au dat foc pe la CAP-uri, din ordinul lui Rațiu, Coposu, Doina Cornea, Radu Câmpeanu” (bărbat, 78 ani, pensionar, fost muncitor)

Prin modul în care a fost exercitat rolul statului mentalitatea gregară generează comportamente și opinii în care individul se simte la adăpost numai sub protecția și tutela statului. Indivizii purtători ai mentalității gregare își interzic orice inițiativă, așteptând totul de la stat. Mai jos prezentăm o selecție din multiplele opinii de acest fel:

- „Revoluția a venit așa din senin. Ea nu trebuia să fie, pentru că a deranjat conducerea statului... Sperăm să o ducem mai bine, asta așteptăm de la stat... Așteptăm ca statul s-o gândească să ne mai îmbunătățească și nouă viața... Fac o târguială atunci când statul bagă o marfă” (bărbat, 81 ani, pensionar, fost muncitor, văduv).

Aceeași mentalitate generează suspiciuni la adresa libertății. Omul, integrat în colectivitate, supus formelor de coerciție exercitate de liderii comunității nu pot concepe libertatea individului decât ca ceva aberant, dăunător:

- „Acum, cu libertatea asta, e mai rău ca înainte. Auzi din ziare de hoții, violuri, tâlhării. Pe vremea lui Ceaușescu nu aveau atâta curaj” (femeie, 73 ani, pensionară, fostă vânzătoare)
- „Dacă ești liber, dă-i în cap (altuia). Dacă ești ținut în frâu nu poți face nici un rău” (bărbat, 86 ani, pensionar, fost muncitor).

Dacă până aici persoanele cu o mentalitate gregară au fost în totalitate bătrâni și pensionari, ceea ce explică în bună parte dorința de a fi dependenți de anumite colectivități sau structuri protectoare, aceasta nu înseamnă că aceeași mentalitate nu se află și la tineri:

- „Este prea multă libertate, suntem prea liberi” (femeie, 22 ani, studentă, necăsătorită)

Un alt domeniu unde se manifestă mentalitatea gregară este politicul. Este evident că uniformitatea produsă de colectivitatea care nivelează toate particularitățile individuale, nu poate genera opiniile pluraliste referitor la partide politice:

- „Mai multe partide pun poporul în încurcătură” (bărbat, 81 ani, pensionar, fost muncitor)
- „Așa apare răzmerița în popor.. Unii zic una, alții zic alta și uite așa, ăștia, cu partidele lor zăpăcesc poporul și nu știe încotro să o ia” (idem)

Contrapondera libertății este munca, așa cum rezultă din opinia unui maestru:

- „Să mai lăsăm discuțiile astea și să trecem la muncă. Libertatea înseamnă muncă. Dacă ai voie să vorbești, asta nu înseamnă nimic” (bărbat, 52 ani, maestru)

Deci munca și libertatea se exclud reciproc. Ele nu pot coexista într-o mentalitate gregară. De altfel, ideea muncii, foarte prezentă la mulți dintre subiecții clasificați în

categoria mentalității gregare, nu este concepută decât în colectivitate. Munca individuală, ca formă a inițiativei particulare nu se regăsește la acești subiecți:

- „Toți să punem brațele la muncă și atunci scăpăm de toate (greutățile)... Ca să o ducem mai bine, tot poporul, și mare și mic să pună mâna la muncă” (femeie, 48 ani, muncitoare).

Munca este, în același timp și substitutul democrației:

- „Democrația este muncă cinstită și prezență la serviciu” (femeie, 48 ani, muncitoare)
- „Dacă îl prinzi pe unul (la serviciu) că face prostii, îi dai o bătaie și gata. Asta e democrația” (bărbat, 52 ani, maistru).

Individul gregar se simte dezarmat în fața noilor situații pe care se vede obligat să le înfrunte. Adăpostul colectivității i-a atenuat spiritul de luptă și de inițiativă, de aceea, în fața greutăților materiale el face apel la diverse forme de constrângere care să reducă lucrurile pe un făgaș cunoscut, familiar:

- „Specula este cel mai grav lucru. N-am mai văzut pe aici (în piață) un milițian de pe vremea Răposatului... Pe timpuri mercurialul nu permitea specula” (femeie, 65 ani, pensionară, fostă funcționară)
- „Înainte se mai fereau (speculanții)... Era poliția, ilicitul... Parecă le era mai frică. Acum, pe față, fără să se uite că ești om bătrân” (și că n-ai posibilități)... Nu știu ce să mai fac” (femeie, 73 ani, pensionară fostă vânzătoare)
- „Așa cum e situația acum nu mai poate să dureze. Ar trebui să se fixeze prețurile, să se aducă salariile la un nivel corespunzător și apoi să înceteze orice schimbare... Înainte era mult mai bine” (femeie, 30 ani, muncitoare, șomer, căsătorită, trei copii)
- „Pe vremea când erau cartele era mai bine” (bărbat, 86 ani, pensionar, fost muncitor)
- „Înainte era o ordine... Toți trebuiau să se supună. Acum nu mai este nici o ordine: gunoarie, haos, corupție” (idem).

Din opiniile menționate mai sus se desprind mai multe trăsături specifice ale mentalității gregare:

- individul nu este o entitate distinctă în preocupările persoanelor purtătoare ale acestei mentalități, el este numai subînțeles, ca o parte componentă a colectivității;
- se manifestă o grijă specială pentru tot ce aparține popoului; orice tentativă la adresa acestei avuții este privită ca o crimă;
- este prezent un anumit reducăționism a tot ce nu este conform cu dominația colectivității; valori ca libertatea sau democrația sunt reduse la acțiunea autoritară a colectivului;
- se observă o atitudine orientată cu predilecție către uniformitate; orice factor care tulbură această uniformitate are efecte nedorite asupra liniștii populației; liniștea este una din valorile fundamentale ale acestei mentalități;
- se constată o propensiune pentru măsuri coercitive, singurele care pot înlătura abuzurile și crimele; categoriile de bine și rău sunt privite, în acest context, ca o problemă de libertate: cu cât ești mai liber, cu atât posibilitatea de a face rău este mai mare;

- este promovată o opțiune clară pentru dirijism, în special în funcționarea pieței; este negată implicit economia de piață;
- apare o nostalgie după vremurile dinainte de Revoluție.

Nu toate opiniile și atitudinile culese din interviuri au exprimat numai mentalitatea gregară. La polul opus se află un alt tip de structură mentală care a fost numit mentalitatea individualistă. Este greu de precizat în ce măsură persoanele cu un mod de gândire individualist s-au format în cadrul structurilor sociale existente înainte de 1990, printr-un fel de reacție inversă față de ceea ce se întâmplă în jurul lor, sau sunt rezultatul precipitat al noilor condiții specifice perioadei de tranziție.

Individul nu se mai sprijină pe colectivitate, el este convins că nu se poate baza decât pe propriile sale forțe. Mai jos sunt exprimate câteva opinii care reflectă mentalitatea individualistă.

- „Fiecare merge singur ca să-și apere interesele... Trebuie să ai multă încredere în forțele proprii ca să răzbești prin această junglă” (femeie, 22 ani, studentă)
- „Din moment ce-i privatizare, fiecare să se descurce cum poate. Nu contează cum câștigi banii... Să facă rost de bani care cum poate... Nu contează mijloacele... Cine nu poate, să crape” (idem)
- „Omul trebuie să fie numai pentru el, pentru că așa sunt vremurile” (femeie, 46 ani, studii superioare, patroană)

Libertatea, din perspectiva mentalității individualiste apare sub următoarea formă:

- „Te simți liber atunci când te simți în pielea ta” (femeie, 27 ani, intelectuală, șomer)

Iar binele, ca valoare morală se reduce la următoarele deziderate:

- „Să am bani, să fiu realizată, să am o familie” (femeie, 22 ani, studentă)

Politica, de asemenea, capătă conotații proprii în această mentalitate:

- „Politica nu mă interesează... Nu mă interesează ce este în jur, atâta timp cât eu pot face ce-mi place” (idem)
- „A face politică înseamnă a-și însuși o ideologie. Nu-mi stă în fire” (bărbat, 25 ani, intelectual)

Cu alte cuvinte, în variantă individualistă politica este respinsă, printre altele și din cauza ideologiei care presupune o aderare la o concepție împărtășită de o colectivitate mai largă.

Uneori, individualismul este rezultatul unor experiențe umane, a unor stări de fapt care îl determină pe om să se izoleze:

- „Sunt în jur atitudini pe care le suport oftând. Este o stare de lucruri. Nu doresc să fac nimic pentru a o schimba. Nu-mi place să fiu Don Quichote... A face ceva înseamnă a te amesteca” (în lucruri care îți displac) (bărbat, 60 ani, intelectual)

Iar la serviciu, aceeași atitudine:

- „Pe colegi îi ignor în continuare (ca și înainte de Revoluție)... Eu nu pot să pescuiesc în ape turburi, prefer să stau de-o parte” (idem)

Mentalitatea individualistă poate conduce până la însingurare, ca în opiniile exprimate mai jos:

- „Resimt schimbarea, pentru că acum nu-mi găsesc rostul. Mă simt mai bine în pădure” (decât printre oameni) (idem)

— „Oamenii n-au nici un Dumnezeu. Față de ei îmi impun să fiu indiferent. Mă retrag în carapacea mea” (bărbat, 25 ani, intelectual)

Alteori mentalitatea individualistă apare în forme care merg până la cinism:

— „A fi egoist este ceva normal, iar minciuna este în unele cazuri utilă” (idem)

— „Egoismul este condamnat numai în varianta exacerbată, altfel este individualism, despre care am cea mai bună impresie” (idem)

— „Egoismul este ceva normal, chiar genetic” (bărbat, 27 ani, intelectual)

— „În Occident, dacă la marginea drumului zace un om gata să-și dea sufletul, oamenii merg mai departe și-și văd de treabă. Nu văd de ce ar trebui să fiu altfel” (idem)

— „În situația noastră, abia avem timp să ne vedem de-ale noastre. Dar de-ale altora!” (femeie, 33 ani, intelectuală)

Individualistul, pentru că neagă sau ignoră orice formă de corecție a colectivității are un adevărat cult pentru libertate, pentru capacitatea de a-și hotărî singur soarta:

— „Înainte puteai să știi pe ani, cam ce o să se întâmple cu tine, de la școală și până la ieșirea la pensie. Acum am șanse de a ieși din șabloane și să-mi construiesc viața cum vreau... În sfârșit, aproape cum vreau” (bărbat, 25 ani, intelectual)

Același subiect încearcă să explice și modul în care intenționează să-și facă viața:

— „Înainte era practic interzis să gândești. De aceea, la unii se manifesta teama de Occident, de economia de piață, de libertate... Peste o lună plec în Occident. După terminarea bursei, o întoarcere în țară aș lua-o ca o înfrângere” (idem)

Așadar, principalele trăsături caracteristice al mentalității individualiste, așa cum s-au desprins din opiniile de mai sus, sunt următoarele:

- delimitarea individului de colectivitate, negarea societății și a celorlalți membri ai societății; negarea se manifestă în două forme distincte: fie o ignorare pur și simplu a colectivității, datorită unui egocentrism clar conturat, fie o respingere a mediului social, ca urmare a unei incompatibilități între valorile individuale și cele observate în societate;
- principiile morale sunt racordate strict la interesele individului, astfel că egoismul și minciuna apar ca valori pozitive, necesare;
- se constată un sentiment de libertate, de eliberare de teamă și de constrângere;
- este promovat un comportament voluntar, conform principiilor proprii;
- se manifestă o încredere în posibilitatea de a-ți crea propria viață, depășind determinismele sociale care îngrădesc individul.

3. Concluzii

Parcursul opiniilor și atitudinilor exprimate de subiecții intervievați impune un punct de vedere care se degajă dintr-o idee exprimată în prima parte a expunerii, și anume faptul că mentalitățile au o determinare obiectivă rezultată din impactul pe termen lung al structurilor și mecanismelor sociale asupra modului de apreciere și evaluare a omului. Din această perspectivă este exclusă orice judecată de valoare — pozitivă sau negativă — asupra opiniilor exprimate. Ca orice fenomen obiectiv, și mentalitățile există pur și simplu, indiferent ce ar dori unii sau alții din participanții la viața socială a societății românești.

Singura problemă reală care se poate ridica este gradul de adecvare a mentalităților oamenilor la structurile economice și sociale existente, într-un anumit moment istoric, în speță în această perioadă de tranziție în care ne aflăm. Dar faptul că unele mentalități intră în contradicție cu anumite transformări intervenite după 1990 reprezintă, în același timp și garanția că, în timp, aceste mentalități vor suferi retușurile necesare. Nu se poate ca unele mentalități care își dovedesc în mod repetat inadecvarea la noile realități sociale să reziste în timp, decât cel mult la persoanele foarte în vârstă al căror statut în plan social și structuri de gândire în plan individual fac aproape imposibil un proces de restructurare a mentalităților.

Pornind tocmai de la această realitate a persoanelor în vârstă, cercetarea a relevat un aspect interesant. Singurele mentalități bine structurate și unitare, în care setul de opinii emise se încadra cu claritate într-o anumită mentalitate, și nu în alta, s-au înregistrat numai la persoanele vârstnice.

La celălalt pol, tinerii, cu puține excepții, au prezentat seturi de opinii insuficient structurate, cu atitudini uneori contradictorii, cu unele șovăieli și chiar reveniri asupra unor opinii exprimate pe parcursul interviului. Este evident că ultimii trei-patru ani au acționat puternic asupra lor, bulversând sisteme de valori insuficient sedimentate.

În sfârșit, se mai impune o remarcă referitor la cercetarea efectuată. În articolul de față au fost expuse numai două tipuri de mentalități aflate oarecum în opoziție unul cu altul: mentalitatea gregară și cea individualistă. Nu se poate spune însă că între cele două extremități nu s-au regăsit destul de multe opinii care fie că oscilau între acestea două, fie că trimiteau la cu totul alte tipuri de mentalități.

De exemplu, unele opinii nu renunțau la anumite tendințe gregare, fără însă ca prin aceasta să fie neglijată sau ignorată problematica legată de individ și de aspirațiile sale.

Situația actuală a formelor specifice de manifestare a mentalităților din societatea românească cel puțin așa cum s-a reflectat din acest prim studiu explorativ, dovedește că la foarte multe persoane, în special vârstnice, vechile mentalități sunt încă puternice, dar că, în același timp, alte tipuri de mentalități se afirmă, iar altele sunt pe cale de a se structura.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Michel Vovelle, *Idéologies et mentalités*, Paris, F.M. Fondation, 1982, p. 13.
2. P. Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros, 1978, p. 442.
3. Pierre Bourdieu, *Le Sens Pratique*, Paris, Les Editions de Minuit, 1980, p. 88-89.
4. Pierre Bourdieu, *La Distinction*, Paris, Les Editions de Minuit, 1979, p. 545.
5. Willem Doise, *Les représentations sociales: définition d'un concept*, în W. Doise, A. Palmonari (eds.), *L'Etude de représentations sociales*, Neuchâtel, Paris, Delachaux & Niesté, 1986, p. 87.
6. Cf. Attias-Donfut, *Sociologie des générations. L'empreinte du temps*, Paris, Presses Universitaires de France, 1988, p. 60.
7. M. Godelier, *The Analysis of Transition Processes*, în *International Social Science Journal*, November, 1987, p. 447.
8. Jean-William Lapierre, *L'Asynchronisme dans les Processus de Mutations*, Paris, Editions Antropos, 1970, p. 46-47.